

EUROPEJSKI PRZEGLĄD PRAWA I STOSUNKÓW MIĘDZYNARODOWYCH

nr **5** (60) grudzień 2021 r. – Warszawa

EUROPEJSKA
WYŻSZA SZKOŁA
PRAWA I ADMINISTRACJI

EUROPEJSKI PRZEGLĄD PRAWA I STOSUNKÓW MIĘDZYNARODOWYCH

ISSN-2081-0903

WYDAWCA

**Europejska Wyższa Szkoła
Prawa i Administracji,
Warszawa, ul. Okopowa 59**

KOMITET REDAKCYJNY

Przewodniczący

Jerzy J. Wiatr

Członkowie

Barbara Bajor
Anton Bebler
Waldemar Gontarski
Daria Pajek
Roman Wieruszewski

REDAKCJA

Sekretarz redakcji

Tadeusz T. Nowacki

Redaktor graficzny

Małgorzata Głuszczyk-Draczk

ADRES

01-043 Warszawa
ul. Okopowa 59
tel. +48 22 18 24 942

eppism.ewspa.edu.pl

Tekstów niezamówionych redakcja nie zwraca. Zastrzega się możliwość zmiany tytułów i dokonywania skrótów w artykułach. Redakcja nie ponosi odpowiedzialności za treść ogłoszeń.

PRENUMERATA

Informacji udziela dziekan
Europejskiej Wyższej Szkoły
Prawa i Administracji

Od Redakcji

Numerem tym zamykamy w naszym piśmie rok 2021 – wyjątkowo ciężki dla uczelni, gdyż naznaczony śmiercią jej współtwórcy i rektora, profesora Dariusza Czajki. Jest to numer dodatkowy, a jego przygotowanie wynikało ze zwiększonego napływu wartościowych materiałów.

Udaje się nam realizować zobowiązanie zaciągnięte wobec zmarłego rektora, na którego pogrzebie padły słowa, że dołożymy wszelkich starań, by stworzona przez Niego uczelnia przez wiele lat dobrze służyła Polsce, rozwojowi nauki i kształceniu młodych prawników. To najlepsza forma uczczenia Jego pamięci.

Spis treści

Waldemar Gontarski , Unijne środki tymczasowe: „status quo”, a nie „status quo ante”. Polemika z „Państwem i Prawem”	5
Maria Gołda-Sobczak , Prawo do kultury w dobie pandemii COVID-19.....	19
Marta Kolendowska-Matejczuk , Status pokrzywdzonego na etapie postępowania przygotowawczego – aspekt praktyczny	44
Ksenia Kakareko , Multimediatyzacja przekazu prasowego w optyce prawa autorskiego i prasowego	52
Magdalena Dziedzic , European Model of Consumer Protection in Sale Contract – comments on the ground of Art. 546 and 546 ¹ Polish Civil Code [in English]	62
Andrzej Ważny , Wypadek drogowy ze skutkiem śmiertelnym. Studium przypadku	79
Marta Madej-Kaleta , Czy wskutek zmian technologicznych „prawo do niepracowania” stanie się głównym wyzwaniem europejskiego prawa pracy?	94
Recenzje	
Sankcje regionalne – ujęcie politologiczne (omówienie specjalnego numeru <i>International Political Science Review</i> [nr 4/2021]) (Jerzy J. Wiatr)	99
Michał Kowalski, Prawo do sądu administracyjnego (Roman Wieruszewski)	105

Waldemar Gontarski

Unijne środki tymczasowe: „status quo”, a nie „status quo ante”. Polemika z „Państwem i Prawem”

Środki tymczasowe przewidziane w art. 279 Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej mają charakter „status quo” czy „status quo ante”? – na tym polegał spór toczony przez autora niniejszego tekstu z Z. Kmieciakiem na łamach „Dziennika. Gazety Prawnej” w 2018 roku¹. Wydawało się, że kwestia ta została wyjaśniona z przewagą argumentacji na rzecz zakazu regulowania stanu sprzed zasądzenia środka tymczasowego. Jednak Z. Kmieciak wraca do tego przy okazji recenzji monografii M. Taborowskiego, aprobując za M. Taborowskim podejście „status quo ante”². W niniejszej publikacji w oparciu o wnikliwą analizę orzecznictwa Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej przedstawiono uzasadnienie koncepcji „status quo” unijnych środków tymczasowych rozumianej tak, aby stworzona przez postanowienie w przedmiocie środków tymczasowych sytuacja prawna okazała się przejściowa, odrzucając tym samym koncepcję „status quo ante”, co oznacza odrzucenie nieodwracalnego skutku retroaktywnego tych środków.

¹ W. Gontarski, *Europejscy obrońcy polskiej praworządności*, „Gazeta Prawna”, dodatek „Prawnik” z 13.11.2018 r., nr 220, s. D2; polemicznie – Z. Kmieciak, *O potrzebie rzetelnej dyskusji w sprawach trudnych*, „Gazeta Prawna”, dodatek „Prawnik” z 19.11.2018 r., nr 224, s. B8; W. Gontarski, *Gontarski w odpowiedzi Łętowskiej i Kmieciakowi*, „Dziennik Gazeta Prawna” z 3.12.2018 r.

² Z. Kmieciak, *Rec.: M. Taborowski, Mechanizmy ochrony praworządności państw członkowskich w prawie Unii Europejskiej. Studium przebudzenia systemu ponadnarodowego*, Warszawa 2019, „Państwo i Prawo” 2021, 1, Lex.

[EU interim measures: 'Status quo' not 'status quo ante'. A polemic with "Państwo i Prawo"]

Abstract:

This publication, based on an in-depth analysis of the jurisprudence of the Court of Justice of the European Union, explains the rationale behind the 'status quo' of EU interim measures, understood in such a way that the legal situation created by an interim relief order must be reversible, thereby rejecting the 'status quo ante' concept, which means rejecting the irreversible retroactive effect of these measures.

Keywords: the application for interim measures; reversible effect; irreversible retroactive effect.

1. „Wyjaśnianie wszystkich niuansów i zawiłości zastosowanego mechanizmu ochrony nie ma – jak się okazuje – wyłącznie waloru dydaktycznego, w znaczeniu upowszechniania czy pogłębiania ogólnie dostępnej wiedzy. W polskich warunkach realizuje ono dużo bardziej ambitne cele, mianowicie zorientowane jest na przełamywanie utrwalonych od lat stereotypów myślenia o prawie oraz obalanie argumentów tych autorów, którzy przy użyciu klasycznej techniki perswazyjnej próbują wykazać bezprawność ingerencji instytucji unijnych w sprawy wewnętrzne państw członkowskich. Przykładem takiej postawy jest wypowiedź W. Gontarskiego, że postanowienie TS z 19.10.2018 r. jest sprzeczne z art. 279 TFUE. Autor uzasadnił to zarówno faktem naruszenia³ przez zapadłe orzeczenie zakazu retroakcji, jak i tym, że prowadzi ono 'do zaspokojenia roszczenia stanowiącego przedmiot postępowania głównego'. Najwyraźniej nie dostrzegł, że zawieszenie stosowania przepisów ustawy konstytuuje, ale «tylko przejściowo, nowy stan prawny, zaś rozstrzygnięcie co do istoty

sprawy ma charakter jedynie deklaratoryjny»⁴; chodziło o postanowienie wiceprezes Trybunału przywracające sędziów polskiego Sądu Najwyższego (C-619/18 R)⁵.

Mój polemista wraca do tego sporu o tyle nieklasycznie, że wybiórczo, przypomina bowiem dwa teksty (W. Gontarski, *Europejscy obrońcy polskiej praworządności*, Gazeta Prawna, dodatek „Prawnik” z 13.11.2018 r., nr 220, s. D2; polemicznie: Z. Kmiecik, *O potrzebie rzetelnej dyskusji w sprawach trudnych*, Gazeta Prawna, dodatek „Prawnik” z 19.11.2018 r., nr 224, s. B8) – pomija natomiast tekst trzeci (W. Gontarski, *Gontarski w odpowiedzi Łętowskiej i Kmiec-*

³ Z. Kmiecik, *Rec.: M. Taborowski, Mechanizmy ochrony praworządności państw członkowskich w prawie Unii Europejskiej*, s. 141 i przyp. 5.

⁴ Z. Kmiecik, *Rec.: M. Taborowski, Mechanizmy ochrony praworządności państw członkowskich w prawie Unii Europejskiej*, s. 141 i piśmiennictwo powołane w przyp. 6; W. Postulski [w:] *Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej*, t. III, red. A. Wróbel, Warszawa 2012, Lex, komentarz do art. 279, s. 554, teza 279.5.5.

⁵ Postanowienie TS z 19.10.2018 r., Komisja/Polska, C-619/18 R, ECLI:EU:C:2018:852 – w sumie podtrzymane postanowieniem TS (Wielka Izba) z 17.12.2018 r., Komisja/Polska, C-619/18 R, ECLI:EU:C:2018:102.

ciakowi, Dziennik Gazeta Prawna z 3.12.2018 r.), co już na gruncie ustawy Prawo prasowe oznacza niedochowanie wymaganej rzetelności⁶. „Nowatorstwo” pisarstwa naukowego Z. Kmiecika jest podwójne: po pierwsze, odwołuje się do tekstów publikowanych na łamach gazet codziennych, pozbawionych autorytetu czasopisma naukowego; po drugie, teksty gazetowe przytacza nierzetelnie.

2. „Status quo, a nie quo ante” – tak w tekście (z 13.11.2018 r.) rozpoczynającym wymianę zdań scharakteryzowałem *ratio legis* unijnych środków tymczasowych (ang. *interim measures*)⁷. Na poparcie tej tezy przytoczyłem m.in. pkt 27 postanowienia TS w sprawie brytyjskiej (C-40/92 R) – opartego dosłownie na koncepcji „status quo”⁸ – odnotowując, że

⁶ O klauzuli generalnej „rzetelność”, zwłaszcza w porównaniu z klauzulą generalną „szczególna staranność”, w rozumieniu art. 12 ust. 1 pkt 1 ustawy z 26.01.1984 r. Prawo prasowe (Dz. U. z 2018 r. poz. 1914), szerzej: W. Gontarski, *Satyra antyczna a współczesne standardy prawne wypowiedzi prasowej*, „Studia Iuridica” 2015, 61, w szczególności ss. 56 i 57 – gdzie mowa jest o: „[...] rzetelności, czyli sumienności, rozumianej jako *diligentia in concreto*, czyli przy uwzględnieniu kryteriów podmiotowych, ale w ujęciu wzorca, a nie w znaczeniu strony podmiotowej ludzkiego zachowania [...]”.

⁷ W. Gontarski, *Europejscy obrońcy polskiej praworządności*.

⁸ Postanowienie TS z 22.05.1992 r., Komisja/Zjednoczone Królestwo, C-40/92 R, ECLI:EU:C:1992:232, pkt 27: „It is appropriate to observe in the first place that, if the defendant claims that the application for interim measures should be dismissed on the ground that, in its view, the measures taken and the undertakings

postanowienie to powoływane jest w komentarzach do art. 279 Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (TFUE) i do art. 160 regulaminu postępowania przed TS⁹. Przetłumaczyłem następujący wyimek z pkt 29 zd. drugie tego postanowienia (nieдоступnego w polskiej urzędowej wersji językowej): „Należy jednak podkreślić, że sędzia rozpatrujący wnioski o zastosowanie środka tymczasowego nie może przesądzić o wyroku Trybunału, definitywnie zabezpieczając

given at national level are sufficient to preserve the status quo, that party thereby guarantees that those measures and undertakings, as described in paragraphs 24 and 25 above, will be respected by the MMBs and will not be revoked or varied before the Court has given judgment in the main proceedings”; nie istnieje urzędowe tłumaczenie na j. polski tego orzeczenia (tylko niektóre wyroki wydane przed 1.05.2004 r., jako „historyczne”, zostały przetłumaczone urzędowo (przez instytucje Unii) na języki państw, które przystąpiły do Unii w 2004 r., ale były to właśnie jedynie wyroki, a nie postanowienia (<https://curia.europa.eu/pl/content/juris/index.htm>), co jest prawnie irrelevantne, wersję autentyczną stanowi bowiem wersja sporządzona w języku postępowania (art. 41 regulaminu postępowania przed Trybunałem Sprawiedliwości, Dz.Urz. UE 2012, L 265, 1), a w przypadku analizowanego postanowienia w sprawie brytyjskiej jest to oczywiście j. angielski.

⁹ W. Gontarski, *Europejscy obrońcy polskiej praworządności*; przykładowe piśmiennictwo przytaczające postanowienie w sprawie C-40/92 R w omawianym kontekście: W. Postulski [w:] Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej. Komentarz, komentarz do art. 279, s. 553, teza 279.7; B. Wägenbauer, Court of Justice of the European Union. Commentary on Statute and Rules of Procedure, Monachium 2013, komentarz do art. 160, s. 447 i orzecznictwo przytoczone w przyp. 752; B. Sasińska, *Środki tymczasowe w postępowaniach z art. 226 i 230 TWE*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2008, 2, orzecznictwo przytoczone w przyp. 42, 61 i 114.

zainteresowaną stroną przed skutkami, które mogą wynikać z wyroku w odniesieniu do okresu sprzed jego wydania”; do tego rozstrzygnięcia (z punktu 29) odnosi się też piśmiennictwo traktujące o istocie środków tymczasowych¹⁰, czego nie wie Z. Kmiecik. Słowem, zakaz skutku retroaktywnego (zakaz *restitutio in integrum*). Odpowiadając, Z. Kmiecik¹¹ wyszedł z założenia, że postanowienie to nie zawiera wykładni *ratio legis* środka tymczasowego. Jednocześnie mam mylić „pojęcia retroaktywności działania prawa w jego różnych formach z nakazem zapłaty za okres sprzed wydania wyroku sądowego

powodującym niebezpieczeństwo szkody dla jednej ze stron zawisłego w postępowaniu przed trybunałem sporu. W pkt 29 postanowienia myśl tę wyraża fraza: «since the mere threat of having to pay retroactively the contribution announced by the MMBs is capable of causing damage to those producers»¹². Odpowiedziałem¹³, że owszem, w zdaniu pierwszym pkt 29 występuje fraza cytowana przez Z. Kmiecika, ale nie jest to teza pochodząca od TS, lecz stanowisko Komisji zreferowane przez Trybunał i dotyczące konkretnego stanu faktycznego przedmiotowej sprawy. Dodałem, że w zdaniu drugim tegoż pkt 29 Trybunał sformułował (od siebie) przetłumaczoną przeze mnie tezę, która ma wymiar generalny, tzn. odnosi się nie tylko do stanu faktycznego tamtej sprawy (do odszkodowania). Natomiast, jak dodatkowo wyjaśniał Z. Kmiecik, nie tylko cytowany przeze mnie pkt 29 postanowienia w sprawie brytyjskiej, ale również już niepowoływane przeze mnie pkt 31 i 32 tego postanowienia dotyczą „roszczeń o zapłatę”¹⁴; przeciwnie piśmiennictwo, które do ochrony *status quo* jako istoty środka tymczasowego nawiązuje *expressis verbis*, przytaczając pkt 30 i 31 postanowienia w sprawie brytyjskiej (C-40/92 R)¹⁵. Postanowienie to stanowi także egzemplifikację rozwijanej przez TSUE doktryny orzeczenia zasądzającego środek tymczasowy jako rozstrzygnięcia de-

¹⁰ Na przykład B. Sasinowska, *Środki tymczasowe w postępowaniach z art. 226 i 230 TWE*, s. 25 (i orzecznictwo przytoczone w przyp. 114 – pkt 29 postanowienia w sprawie C-40/92 R): „Dodatkowo wnioskowany przez środek tymczasowy nie może być równoznaczny ze spełnieniem żądania dochodzonego w sporze głównym”; M. Leśny, *Stosowanie środków tymczasowych przez sądy krajowe w sprawach unijnych*, „Monitor Prawniczy” 2016, 8, s. 418 (i orzecznictwo przytoczone w przyp. 7 – pkt 29 postanowienia w sprawie C-40/92 R): „Tymczasowość tych środków oznacza, że nie mogą one przesądzać rozstrzygnięcia Trybunału co do istoty. Z tego względu w orzecznictwie Trybunału Sprawiedliwości podkreśla się, że w postanowieniu w przedmiocie środków tymczasowych unikać należy kategorię ocen w przedmiocie praw stron głównego postępowania przed nim”; M.T. Richter, *Gewährung einstweiligen Rechtsschutzes durch den Europäischen Gerichtshof. Mittel zur Gewährleistung eines umfassenden und effektiven Rechtsschutzes*. Dissertation, Wiedeń 2010, s. 89 i orzecznictwo przytoczone w przyp. 450; U. Karpenstein [w:] *Das Recht der Europäischen Union*. Kommentar, red E. Grabitz, M. Hilf, M. Nettesheim, tom pierwszy, Monachium 2020, komentarz do art. 258 TFUE, nr boczny 82, i orzecznictwo przytoczone w przyp. 5.

¹¹ Z. Kmiecik, *O potrzebie rzetelnej dyskusji w sprawach trudnych*.

¹² Tamże.

¹³ W. Gontarski, *Gontarski w odpowiedzi Łętowskiej i Kmeciakowi*.

¹⁴ Z. Kmiecik, *O potrzebie rzetelnej dyskusji w sprawach trudnych*.

¹⁵ B. Sasinowska, *Środki tymczasowe w postępowaniach z art. 226 i 230 TWE*, s. 22 i przyp. 61.

klaratoryjnego (*Feststellungsklagen*), a nie kształtującego prawo lub stosunek prawny (*Gestaltungsklagen*)¹⁶ – czego nie wie Z. Kmieciak, chociaż w powyżej przytoczonej polemice ze mną, zamieszczonej już w „Państwie i Prawie”, wprost odwołuje się do tej doktryny¹⁷.

Przy takim ujęciu przez mojego polemistę, przeciwnym utrwalonemu pogładowi doktryny opartej na orzecznictwie, postanowienie w sprawie brytyjskiej (C-40/92 R) nie nadaje się do generalizowania w odniesieniu do celu środka tymczasowego. Inna rzecz, że Autor ten w innej publikacji utożsamia unijny środek tymczasowy ze skutkiem retroaktywnym (aczkolwiek przejściowym)¹⁸, a nie tylko z powstrzymaniem się od działań¹⁹ (lub

podjęciem działań na przyszłość, ale odwracalnych – co jest dopuszczalne²⁰), które mogłyby utrudnić lub zniweczyć osiągnięcie celu udzielonego zabezpieczenia (lub temu przeciwdziałać).

Chcąc dokończyć kwestię pkt 29 postanowienia TS w sprawie brytyjskiej (C-40/92 R), dodajmy, że wydanie tego orzeczenia zostało poprzedzone jednolitym orzecznictwem głoszącym, iż środek tymczasowy nie może rozstrzygać sporu co do istoty (ang. „not prejudice the decision on the substance of the case”²¹) – to po pierwsze; po drugie, w polskim komentarzu do art. 279 TFUE rozstrzygnięcie interpretacyjne zawarte w owym punkcie 29 posłużyło do sformułowania tezy generalnej: „Należy tu mieć jednak na

¹⁶ Tak – począwszy od postanowienia TS z 21.05.1977 r., Komisja/Wielka Brytania, 31/77 R i 53/77 R, ECLI:EU:C:1977:86, na co Trybunał zwraca uwagę w wyroku z 26.11.1996 r., T. Port/Bundesanstalt für Landwirtschaft und Ernährung, C-68/95, ECLI:EU:C:1996:452, pkt 60 (i przytoczone tam orzecznictwo); por. M.T. Richter, *Gewährung einstweiligen Rechtsschutzes durch den Europäischen Gerichtshof. Mittel zur Gewährleistung eines umfassenden und effektiven Rechtsschutzes*. Dissertation, s. 89 i orzecznictwo przytoczone w przyp. 450.

¹⁷ Z. Kmieciak, *Rec.: M. Taborowski, Mechanizmy ochrony praworządności państw członkowskich w prawie Unii Europejskiej*, przyp. 4.

¹⁸ Z. Kmieciak, *Ochrona tymczasowa w sprawie ze skargi Komisji przeciwko Polsce dotyczącej przepisów ustawy obniżającej wiek przejścia w stan spoczynku sędziów SN. Glosa do postanowienia TS z dnia 19 października 2018 r., C-619/18 R*, „Państwo i Prawo” 2019, 1, s. 144.

¹⁹ Na powstrzymaniu się oparte jest zwykle orzecznictwo dotyczące środków tymczasowych, np. postanowienie TS z 18.04.2007 r., Komisja/Pol-

ska, 193/07 R, ECLI:EU:C:2007:218, sentencja pkt 1.

²⁰ Tak np. postanowienie TS z 25.10.1985 r., Belgia/Komisja, 293/85 R, ECLI:EU:C:1985:446, sentencja pkt 1 A.

²¹ Na frazie „not prejudice the decision on the substance of the case” oparto jednolite orzecznictwo, np. postanowienia TS w sprawach: *Prakash/Komisja*, 19/63 i 65/63, ECLI:EU:C:1963:11; *Arbed/Komisja*, 20/81, ECLI:EU:C:1981:61, pkt 13; *IBM/Komisja*, C-60/81 R i C-190/81 R, ECLI:EU:C:1981:165, pkt 4; *Wielka Brytania/Parlament Europejskie*, 23/86 R, ECLI:EU:C:1986:125, pkt 32; *AKZO Chemie/Komisja*, 62/86, ECLI:EU:C:1986:192, pkt 18; *Breda-Geomineraria/Komisja*, 231/86, ECLI:EU:C:1986:338, pkt 18; *Hoechst/Komisja*, 46/87, ECLI:EU:C:1987:167, pkt 29-31; *Hanning/Parlament Europejski*, 76/88, ECLI:EU:C:1988:169, pkt 8; *Sparr/Komisja*, 321/88, ECLI:EU:C:1988:539, pkt 9; *Komisja/Włochy*, 352/88, ECLI:EU:C:1989:55, pkt 22; *Cargill/Komisja*, 229/88 R, ECLI:EU:C:1988:446, pkt 14; *T-41/96R*; *Antonissen/Komisja*, C-393/96 P (R), ECLI:EU:C:1997:42, pkt 6.

uwadze kateryczne stanowisko TSUE, iż zastosowanie środka tymczasowego nie może doprowadzić do zaspokojenia roszczenia stanowiącego przedmiot postępowania głównego (C-40/92 R, Komisja p. Zjednoczonemu Królestwu)²²; według utrwalonej linii orzecznictwa luksemburskiego zastosowanie środka tymczasowego tworzyć ma przejściową sytuację prawną²³ (środki tymczasowe mają mieć charakter zachowawczy²⁴). Z kolei wskazywany przeze mnie pkt 27 postanowienia w sprawie brytyjskiej oraz przytoczone przez Z. Kmiecika pkt 31 i 32 tego postanowienia posłużyły za podstawę do sformułowania tezy generalnej (dotyczącej nie tylko odszkodowania) o ograniczeniu celu środka tymczasowego do zachowania *status quo*²⁵,

rozwijanej w orzecznictwie luksemburskim²⁶.

Jednocześnie Z. Kmiecik pominął następującą moją argumentację dotyczącą istoty omawianego zagadnienia, tj. kwestii zakazu nieodwracalności środka tymczasowego: „Wiceprezes TSUE [C-619/18 R] nie wzięła pod uwagę tego, co by się stało, gdyby zgodnie z powyżej cytowaną sentencją postanowienia wiceprezes TS (pkt 1, tiret drugie) sędziowie ‘natychmiast’ zostali przywróceniu do orzekania (bez nowelizacji ustawy o SN), a trybunał ostatecznie (w wyroku) nie uwzględniłby skargi Komisji. Wtedy okazałoby się właśnie, że naruszone zostało prawo dostępu do niezawisłego sądu²⁷ – orzekaliby bowiem nieuprawnieni sędziowie SN, czyli niesędziowie, wbrew *ratio legis* środka tymczasowego, aby stworzona przez postanowienie w przedmiocie środków tymczasowych sytuacja prawna była tymczasowa.

²² W. Postulski [w:] Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej. Komentarz, *komentarz do art. 279*, s. 553, teza 279.7.

²³ Na przykład postanowienie Sądu UE z 1.09.2015 r., *Pari Pharma/EMA*, T-235/15 R, ECLI:EU:T:2015:587, pkt 65 i przytoczone tam orzecznictwo.

²⁴ Por. K. Lenaerts, I. Maselis, K. Gutman, *EU Procedural Law*, Oxford 2015, s. 574 (i orzecznictwo przytoczone w przyp. 52 – m.in. postanowienie Prezesa Sądu do spraw Służby Publicznej z 17.12.2008 r., *Fritz Harald Wenig/Komisja*, F-80/08 R, ECLI:EU:F:2008:175, pkt 27–36): „The Judge hearing applications for interim relief may not order measures which are irrevocable and would confront the Judge responsible for the substantive decision with an irreversible situation [...]”.

²⁵ B. Wägenbaur, *Court of Justice of the European Union. Commentary on Statute and Rules of Procedure*, *komentarz do art. 160*, s. 447 (i orzecznictwo przytoczone w przyp. 752): „One may not consider a case in which a Member State acting as a defendant in a case claims that the application for interim measures should be dismissed since in its view measures taken and undertakings given at national level

were sufficient to preserve the status quo urgent if said Member State has not shown how the interim measures applied for would guarantee maintenance of the status quo better than the measures already taken and undertakings already given at national level”.

²⁶ Tak – począwszy od postanowienia TS z 11.05.1989 r., *Radio Telefis Eireann i in./Komisja*, 76, 77 oraz 91/89 R, ECLI:EU:C:1989:192, pkt 15, przytoczonego m.in. w postanowieniu Sądu z 16.11.2012 r., *Akzo Nobel NV i in./Komisja*, T-345/12 R, ECLI:EU:T:2012:605, pkt 29.

²⁷ W. Gontarski, *Europejscy obrońcy polskiej praworządności*.

3. Wyjątkowo postępowanie o środki tymczasowe może wykreować sytuację nieodwracalną²⁸, którą sędziowie rozpatrujący sprawę w postępowaniu głównym muszą zaakceptować²⁹, ale jest to możliwe w przypadku istnienia innych podstaw prawnych niż tylko przepis traktatowy i regulaminowy statuujący środki tymczasowe – tak było w postanowieniu, w którym TS, wskazując na zadania nadzorcze Komisji w prawie konkurencji, nałożone przez traktat i prawo wtórne, uznał prawo Komisji do samodzielnego nakładania środków tymczasowych³⁰. Środkiem tym

może być zobowiązanie do zaniechania, jak to miało miejsce w pierwszym orzeczeniu luksemburskim zawieszającym stosowanie prawa krajowego dotyczącego prawa konkurencji³¹. Kontrowersyjność tego orzeczenia zdaje się wynikać z niezrozumienia istoty sprawy zasadzającej na tym, że TS orzekł zawieszenie skuteczności przepisów krajowych przyznających pomoc państwa w formie dotacji, ale przy specyficznej sytuacji prawnej – gdy Komisja, będąca organem administracyjnym odpowiedzialnym za wprowadzanie w życie i rozwój polityki konkurencji w interesie publicznym Wspólnoty, posiada wyłączne kompetencje traktatowe (art. 92 i art. 93 Traktatu o EWG, art. 87 i art. 88 Traktatu ustanawiającego WE, art. 107 i 108 TFUE) w zakresie badania wszelkich środków pomocowych (w szczególności pkt 16 tego postanowienia)³².

²⁸ Tak W. Gontarski, *Unijne środki tymczasowe: „status quo”, a nie „status quo ante”. Glosa do postanowienia TS z dnia 19 października 2018 r., C-619/18 R, LEX/el. 2019 i przytoczone tam orzecznictwo oraz piśmiennictwo.*

²⁹ Tak K. Lenaerts, I. Maselis, K. Gutman, *EU Procedural Law*, s. 574 i orzeczenie przytoczone w przyp. 55: postanowienie TS z 17.01.1980 r., *Camera Care/Komisja*, 792/79 R, (ECR [1980] 119) ECLI:EU:C:1980:18.

³⁰ Postanowienie TS w sprawie *Camera Care/Komisja*, 792/79 R, pkt 18: „Z tego punktu widzenia Komisja musi mieć także możliwość, w granicach funkcji nadzorczej powierzonej jej w sferze konkurencji przez Traktat i rozporządzenie nr 17 [rozporządzenie Rady EWG nr 17 – pierwsze rozporządzenie wprowadzające w życie art. 85 i 86 Traktatu; Dz.U. P 013, 21.2.1962, 204], przyjmowania środków ochronnych w zakresie, w jakim mogą wydawać się one nieodzowne dla uniknięcia wykonywania w sposób nieskuteczny lub nawet iluzoryczny uprawnienia do wydawania decyzji, nadanego przez art. 3 [rozporządzenia nr 17], ze względu na działania pewnych przedsiębiorstw. Uprawnienia, którymi cieszy się Komisja na mocy art. 3 ust. 1 rozporządzenia nr 17, obejmują zatem uprawnienie do wydawania środków tymczasowych, które są nieodzowne dla skutecznego wykonywania funkcji Komisji oraz, w szczególności, dla zapewniania skuteczności każdej decyzji wymagającej od przedsiębiorstw zaprzestania stwierdzonych przez Komisję na-

ruszeń”; por. B. Sasinowska, *Środki tymczasowe w postępowaniach z art. 226 i 230 TWE*, s. 21 i orzecznictwo przytoczone w przyp. 46 – m.in. postanowienia: z 10.08.2001 r., *IMS Health/Komisja*, T-184/01 R, (ECR [2001] II-2349) ECLI:EU:T:2001:200; z 11.04.2002 r., *NDC Health/Komisja i IMS*, C-481/01 P(R), (ECR [2002] I-3401) ECLI:EU:C:2002:223 – odwołanie, T-184/01.

³¹ Postanowienie TS z 21.05.1977 r., sprawy połączone *Komisja/Zjednoczone Królestwo i Zjednoczone Królestwo/Komisja*, 31/77 R i 53/77 R, ECLI:EU:C:1977:86, pkt 16-24 i sentencja pkt a.

³² Tak W. Gontarski, *Unijne środki tymczasowe: „status quo”, a nie „status quo ante”*; jak zwraca uwagę rzecznik generalny Geelhoeda w opinii przedstawionej 14.09.2006 r. w sprawie *Lucchini*, C119/05, ECLI:EU:C:2006:576, pkt 50 i 51 oraz przyp. 26 (w tym punkcie przytoczono postanowienie TS w sprawach połączonych 31/77 R i 53/77 R, *Komisja/Zjednoczone Królestwo i Zjednoczone Królestwo/Komisja*), w związ-

Co istotne, generalnie zgodnie z utrwalonym orzecznictwem luksemburskim Trybunał, wydając postanowienie o zastosowaniu środka tymczasowego (art. 279 TFUE), ustala wystąpienie trzech następujących przesłanek jako warunku koniecznego, tzn. przesłanki te mają być spełnione kumulatywnie³³:

- a) *fumus boni iuris* – przesłanka zasadności żądań; jak ustalono na pewnym etapie rozwoju orzecznictwa TSUE, zachodzi już w ujęciu negatywnym jako ułatwienie dowodowe polegające na przejściu od wcześniejszego orzecznictwa opartego na „*fumus boni iuris* [dosłownie: dym dobrego prawa – żądania w sporze głównym są uzasadnione]” do „*fumus non mali iuris* [dosłownie: dym nie złego prawa – żądania w sporze

głównym wydają się *prima facie* niepozbawione uzasadnienia]”³⁴. Przy tym drugim podejściu „skarżący nie musi już wykazywać, że zarzuty w postępowaniu głównym są na pierwszy rzut oka uzasadnione, ale jedynie, że sprawa nie może być w oczywisty sposób bezzasadna”³⁵. Na pierwszy rzut oka nie można wykluczyć, że skarga (która ma zabezpieczyć środek tymczasowy) okaże się ani oczywiście niedopuszczalna, ani oczywiście bezzasadna, „gdy co najmniej jeden z zarzutów podniesionych przez stronę wnoszącą o zastosowanie środków tymczasowych w uzasadnieniu skargi wydaje się *prima facie* niepozbawiony poważnej podstawy” – i dlatego przesłanka ta ziści się „szczerze mówiąc w przypadku, gdy jeden z tych zarzutów dotyczy istnienia złożonych kwestii prawnych, których rozwiązanie nie nasuwa się od razu i wymaga tym samym przeprowadzenia dogłębnej oceny, która nie może być dokonywa-

ku z tym, że w myśl art. 92 i art. 93 Traktatu o EWG (art. 87 i art. 88 Traktatu ustanawiającego WE oraz art. 107 i 108 TFUE) Komisja posiada wyłączne kompetencje traktatowe w zakresie badania wszelkich środków pomocowych, państwa członkowskie zobowiązane są do zgłoszenia Komisji planowanych środków pomocowych (obowiązek zgłoszenia) oraz do powstrzymania się od wprowadzania ich w życie do czasu wyrażenia opinii przez Komisję (zobowiązanie do zawieszenia pomocy określane też jako zobowiązanie „standstill”) – w przypadku wydania decyzji „pozytywnej” planowana pomoc może zostać wprowadzona w życie, jeżeli jednak decyzja jest „negatywna”, zobowiązanie do zawieszenia pomocy przekształca się w definitywny zakaz jej przyznania.

³³ Na przykład postanowienie TS z 19.10.2018 r., Komisja/Polska, C-619/18 R, pkt 15-26 i postanowienie z 8.04.2020 r., Komisja/Polska, C791/19 R, ECLI:EU:C:2020:277, pkt 51 oraz przytoczone tam orzecznictwo.

³⁴ Postanowienie TS z 19.07.1995 r., Komisja/Atlantic Container Line, C-149/95 P(R), ECLI:EU:C:1995:257, pkt 25 i 26; por. B. Sasinowska, Środki tymczasowe w postępowaniach z art. 226 i 230 TWE, s. 22 i orzecznictwo przytoczone w przyp. 56; M. Leśny, Stosowanie środków tymczasowych przez sądy krajowe w sprawach unijnych, s. 419 i orzecznictwo przytoczone w przyp. 13; K. Lenaerts, I. Maselis, K. Gutman, *EU Procedural Law*, s. 595, pkt 13.33; Ł. Augustyniak, *Rec.: K.P.E. Lasok, Lasok's European Court Practice and Procedure*, London 2017, „Europejski Przegląd Sądowy” 2020, 3, s. 57 i piśmiennictwo powołane w przyp. 12; polemicznie: K.P.E. Lasok, *Lasok's European Court Practice and Procedure*, London 2017, s. 664, pkt 8.76.

³⁵ Postanowienie TS z 19.07.1995 r., Komisja/Atlantic Container Line, C-149/95 P(R), pkt 25.

na przez sąd orzekający w przedmiocie środków tymczasowych, lecz powinna stanowić przedmiot postępowania co do istoty sprawy, lub jeżeli dyskusja pomiędzy stronami wskazuje na istnienie poważnej kontrowersji prawnej, której rozstrzygnięcie nie jest oczywiste³⁶, co jest ustalane na zasadzie prawdopodobieństwa, czyli mowa jest o uprawdopodobnieniu braku zasadności skargi procedowanej w postępowaniu głównym, tzn. zasadności z góry wykluczyć nie można³⁷, a standard uprawdopodobnienia *expressis verbis* wynika z art. 160 § 3 regulaminu postępowania przed TS³⁸.

- b) pilny charakter – niezastosowanie środka tymczasowego może doprowadzić samo w sobie do wystąpienia dla interesu skarżącego poważnej i nieodwracalnej szkody w szerokim znaczeniu, z akcentem na szkodę niemajątkową; badanie przesłanki dotyczącej pilnego charakteru wymaga rozważenia, czy brak środka tymczasowego „może spowodować wystąpienie poważnej i nieodwracalnej szkody w zakresie porządku prawnego Unii

Europejskiej³⁹ (szkoda o charakterze bezpośrednio finansowym jest co do zasady wyłączona ze względu na możliwość dochodzenia odszkodowania⁴⁰), co także odbywa się na zasadzie prawdopodobieństwa⁴¹.

- c) wyważenie interesów – ustalenie, czy interes strony wnoszącej o zastosowanie środków tymczasowych przeważa, czy też nie przeważa nad interesem, jaki stanowi natychmiastowe stosowanie tych przepisów; przy dokonywaniu tego badania trzeba ustalić, „czy ewentualne uchylenie tych przepisów [zawieszonych środkiem tymczasowym] po uwzględnieniu przez Trybunał skargi co do istoty pozwoliłoby na odwrócenie sytuacji, która powstałaby w następstwie ich natychmiastowego wykonania, i odwrotnie, w jakim stopniu zawieszenie mogłoby stanowić przeszkodę dla osiągnięcia celów, którym służą owe przepisy, gdyby skarga co do istoty została oddalona⁴²”.

³⁶ Postanowienie TS z 21.05.2021 r., Czechy/Polska, C121/21 R, ECLI:EU:C:2021:420, pkt 35 i przytoczone tam orzecznictwo.

³⁷ Tak M. Leśny, *Stosowanie środków tymczasowych przez sądy krajowe w sprawach unijnych*, s. 419.

³⁸ Por. w odniesieniu do zawieszenia wykonania aktu wydanego przez instytucję (art. 160 § 1 regulaminu TS) postanowienie TS z 19.07.2007 r., Du Pont de Nemours (France) i in./Komisja, T31/07 R, ECLI:EU:T:2007:236, pkt 46: „[...] należy [...] uprawdopodobnić z faktycznego i prawnego punktu widzenia konieczność zastosowania środka (*fumus boni iuris*)”.

³⁹ Postanowienie TS (Wielka Izba) z 17.12.2018 r., Komisja/Polska, C-619/18 R, pkt 64.

⁴⁰ „Z utrwalonego orzecznictwa wynika, że szkoda o charakterze finansowym jedynie w wyjątkowych okolicznościach może być postrzegana jako nieodwracalna lub jako dająca się naprawić z trudnością ze względu na to, że następnie może zostać zrekompensowana poprzez wypłatę odszkodowania [...]” – postanowienie TS w sprawie Du Pont de Nemours (France) i in./Komisja, T31/07 R, pkt 174 i przytoczone tam orzecznictwo.

⁴¹ Tak np. postanowienie TS z 17.12.2018 r., Komisja/Polska, C-619/18 R, pkt 60 i 61 oraz przytoczone tam orzecznictwo.

⁴² Postanowienie TS (Wielka Izba) z 17.12.2018 r., Komisja/Polska, C-619/18 R, pkt 91 i przytoczone tam orzecznictwo.

4. Środek tymczasowy ma działać na przyszłość, tzn. ma regulować „status quo”, a nie „status quo ante”. Wyklucza to nieodwracalność prawną taką, z którą mamy do czynienia np. przy zasądzeniu roszczenia o usunięcie skutków niedozwolonych działań (*restitutio in integrum*) – i w ogóle środek tymczasowy nie może pokrywać się z treścią przyszłego orzeczenia⁴³. Jednocześnie przesłanka pilności nie będzie zachodzić, jeśli środki prawa krajowego gwarantują *status quo* w trakcie postępowania przed Trybunałem⁴⁴. Do tego przy orzekaniu o środku tymczasowym konieczne jest wzięcie wchodzących w grę interesów obu stron, co ma odbywać się poprzez stosowanie dwóch testów: 1) testu na odwracalność środka tymczasowego w sytuacji uwzględnienia skargi i 2) testu na odwracalność środka tymczasowego przy odrzuceniu skargi⁴⁵. Jak już powyżej wyjaśniono, tylko wyjątkowo postępowanie o środki tymczasowe może wykreować sytuację nieodwracalną, którą sędziowie rozpatrujący sprawę w postępowaniu głównym muszą zaakceptować, ale jest to możliwe

w przypadku istnienia innych podstaw prawnych niż tylko przepis traktatowy i regulaminowy statuujący środki tymczasowe.

Powyższych wymogów nie spełnia nie tylko wywód Z. Kmiecika, ale również wywód Autora monografii, o którym tenże napisał: „Autor trafnie doszukuje się analogii między zastosowaniem przez TS środka ochrony tymczasowej a utratą mocy obowiązującej przez ustawę w związku z orzeczeniem TK o jej niekonstytucyjności”⁴⁶; jak ujmuje to M. Taborowski (ale bez wskazania wzorca w postaci utrwalonego orzecznictwa luksemburskiego, chociaż takie wskazanie jest oczywistym wymaganiem wobec pisarstwa prawniczego z zakresu prawa Unii): „Wobec tego do czasu wydania ostatecznego wyroku znajdują zastosowanie ponownie przepisy wcześniejsze”⁴⁷ i następuje „odżycie starej regulacji”⁴⁸, na wzór „odżycia ustawy w prawie polskim po orzeczeniu TK”⁴⁹; M. Taborowski nie zastrzega odwracalności sytuacji prawnej. Tutaj nie można już mówić o odwracalnym skutku retroaktywnym, ten skutek

⁴³ Por. postanowienie w sprawie *Pari Pharma/EMA*, T-235/15 R, pkt 66.

⁴⁴ Tak M. Leśny, *Stosowanie środków tymczasowych przez sądy krajowe w sprawach unijnych*, s. 418 i orzecznictwo przytoczone w przyp. 15.

⁴⁵ Por. np. postanowienie Sądu UE w sprawie *Pari Pharma/EMA*, T-235/15 R, pkt 64 i przytoczone tam orzecznictwo.

⁴⁶ Z. Kmiecik, *Rec.: M. Taborowski, Mechanizmy ochrony praworządności państw członkowskich w prawie Unii Europejskiej*, s. 140.

⁴⁷ M. Taborowski, *Mechanizmy ochrony praworządności państw członkowskich w prawie Unii Europejskiej. Studium przebudzenia systemu ponadnarodowego*, Warszawa 2019, s. 250.

⁴⁸ M. Taborowski, *Mechanizmy ochrony praworządności państw członkowskich w prawie Unii Europejskiej...*, s. 251.

⁴⁹ M. Taborowski, *Mechanizmy ochrony praworządności państw członkowskich w prawie Unii Europejskiej...*, s. 252, przyp. 209.

okazuje się bowiem prawnie nieodwracalny (kształtuje stan prawny na wzór restytucji konstytucyjności). Wszak logicznie rzecz biorąc, na gruncie systemu polskiego nie można tworzyć koncepcji o „tylko przejściowym, nowym stanie prawnym”, jeśli wprost odwołujemy się do konsekwencji orzeczenia przez Trybunał Konstytucyjny niekonstytucyjności ustawy; może to dotyczyć tylko sytuacji wyjątkowej, ale Autorzy takiej sytuacji nie precyzują i wskazują na sytuację polegającą na tym, jak ujmuje to orzecznictwo TK, że „rozstrzygnięcie Trybunału stwierdzające niezgodność z Konstytucją przepisu uchylającego wcześniej obowiązujący przepis wywołuje skutek *ex tunc*”⁵⁰. Obaj Autorzy, aprobując zastosowanie środka tymczasowego w sporze Komisja/Polska, pewnie doszliby do przeciwnych wniosków końcowych, jeśli zadaliby sobie pytanie, którego nie zadał sobie również TS w postanowieniu C-619/18 R, Komisja/Polska (zarówno w postanowieniu wiceprezes TS, jak i Wielkiej Izby), a dotyczące nieodwracalnego skutku retroaktywnego związanego z tym, co działałoby się, gdyby skarga o stwierdzenie uchybienia została ostatecznie nieuwzględniona przez TS⁵¹.

⁵⁰ Wyrok TK z 11.03.2018 r., P 7/16, pkt III.2.1.1, OTK-A 2018/14.

⁵¹ Por. W. Gontarski, *Unijne środki tymczasowe: „status quo”, a nie „status quo ante”*: „W pierwszej kolejności należy stwierdzić, że głosowane orzeczenie oparte zostało na przesłance fałszywej, gdyż na miejsce sędziów, którzy przeszli w stan spoczynku, nie zostali powołani nowi sędziowie. Ponadto wiceprezes Trybunału Sprawiedliwości nie wzięła pod uwagę koniecznych

Odrębną kwestią jest to, czy co do zasady skutek retroaktywny może być w pełni prawnie odwracalny. W każdym razie płynne przejście między jednym a drugim, jak się wydaje, proponuje Z. Kmiecik. Tak to wynika z porównania powyższych cytatów z omawianej recenzji odnoszących się zarówno do mojego tekstu (Z. Kmiecik w sporze ze mną akcentuje odwracalność skutku postanowień wydanych w sporze Komisja/Polska)⁵², jak i do monografii M. Taborowskiego (Z. Kmiecik a próbuje twierdzenie M. Taborowskiego w gruncie rzeczy o nieodwracalności tychże skutków).

Jeśli co do zasady unijny środek tymczasowy ma wywoływać skutek prawnie nieodwracalny, to jaki sens miałyby szczegółowe podstawy prawne pozwalające na zasadzie wyjątku na wykreowanie w postępowaniu o środki tymczasowe sytuacji nieodwracalnej, o których to

przy orzekaniu o środku tymczasowym dwóch testów, tj. testu na odwracalność środka tymczasowego w sytuacji uwzględnienia skargi i testu na odwracalność środka tymczasowego przy odrzuceniu skargi”.

⁵² Tak też Z. Kmiecik, *Ochrona tymczasowa w sprawie ze skargi Komisji przeciwko Polsce dotyczącej przepisów ustawy obniżającej wiek przejścia w stan spoczynku sędziów SN*, s. 144: „Osobliwością ujętych w czterech punktach dyspozycji [mowa o sentencji głosowanego postanowienia – przyp. mój, W.G.] jest to, że z jednej strony zapewniają one ochronę polegającą na przejściowym przywróceniu pierwotnego stanu prawnego (*restitutio in integrum*), wywołując skutek retroaktywny [...]”.

podstawach mowa w orzecznictwie luksemburskim⁵³. Regulacje te do podstawy prawnej środka tymczasowego (traktatowej i regulaminowej) nie mają się tak, jak *lex specialis* do *lex generalis*, lecz są upoważnieniem pozwalającym instytucjom Unii stosować środek tymczasowy w sposób nieodwracalny przy zachowaniu zasady legalizmu. Zasada skutku nieodwracalnego została naruszona w omawianych postanowieniach TS wydanych w sporze Komisja/Polska, czego nie zauważają Z. Kmiecik i M. Taborski. Autorzy w sumie abstrahują od tego, że zgodnie z utrwalonym orzecznictwem luksemburskim istotą środka ustanowionego w art. 279 TFUE jest wymóg, aby stworzona przez postanowienie w przedmiocie środków tymczasowych sytuacja prawna była odwracalna (nawet jeśli środek ten zobowiązuje nie tylko do powstrzymania się, ale także do działania zmierzającego do zapobieżenia naruszeniu prawa unijnego), chociaż sami na wstępie tak postulują.

Już dosłowne brzmienie nazwy omawianych środków („tymczasowe”) wskazuje na to, że sędzia rozpatrujący wniosek o zastosowanie środka tymczasowego nie może zarządzić czegoś nieodwołalnego, co postawiłoby sędziego odpowiedzialnego za orzeczenie merytoryczne w sytuacji nieodwracalnej.

Już dosłowne brzmienie nazwy omawianych środków („tymczasowe”) wskazuje na to, że sędzia rozpatrujący wniosek o zastosowanie środka tymczasowego nie może zarządzić czegoś nieodwołalnego, co postawiłoby sędziego odpowiedzialnego za orzeczenie merytoryczne w sytuacji nieodwracalnej.

⁵³ Na przykład postanowienie TS w sprawie *Camera Care/Komisja*, 792/79 R, pkt 18.

BIBLIOGRAFIA

- Ł. Augustyniak, *Rec.: K.P.E. Lasok, Lasok's European Court Practice and Procedure*, London 2017, „Europejski Przegląd Sądowy” 2020, nr 3.
- Das Recht der Europäischen Union. Kommentar*, red E. Grabitz, M. Hilf, M. Nettesheim, tom pierwszy, Monachium 2020.
- W. Gontarski, *Europejscy obrońcy polskiej praworządności*, „Gazeta Prawna”, dodatek „Prawnik” z 13.11.2018 r., nr 220.
- W. Gontarski, *Gontarski w odpowiedzi Łętowskiej i Kmiecikowi*, „Dziennik Gazeta Prawna” z 3.12.2018 r.
- W. Gontarski, *Satyra antyczna a współczesne standardy prawne wypowiedzi prasowej*, „Studia Iuridica” 2015, 61.
- W. Gontarski, *Unijne środki tymczasowe: „status quo”, a nie „status quo ante”. Glosa do postanowienia TS z dnia 19 października 2018 r., C-619/18 R, LEX/el. 2019.*
- Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej*, tom III, red. A. Wróbel, Warszawa 2012, Lex.
- Z. Kmiecik, *O potrzebie rzetelnej dyskusji w sprawach trudnych*, „Gazeta Prawna”, dodatek „Prawnik” z 19.11.2018 r., nr 224.

- Z. Kmiecik, *Ochrona tymczasowa w sprawie ze skargi Komisji przeciwko Polsce dotyczącej przepisów ustawy obniżającej wiek przejścia w stan spoczynku sędziów SN. Glosa do postanowienia TS z dnia 19 października 2018 r., C-619/18 R*, „Państwo i Prawo” 2019, nr 1.
- Z. Kmiecik, *Rec.: M. Taborowski, Mechanizmy ochrony praworządności państw członkowskich w prawie Unii Europejskiej. Studium przebudzenia systemu ponadnarodowego*, Warszawa 2019, „Państwo i Prawo” 2021, nr 1, Lex.
- K.P.E. Lasok, *Lasok’s European Court Practice and Procedure*, London 2017.
- K. Lenaerts, I. Maselis, K. Gutman, *EU Procedural Law*, Oxford 2015.
- M. Leśny, *Stosowanie środków tymczasowych przez sądy krajowe w sprawach unijnych*, „Monitor Prawniczy” 2016, nr 8.
- M.T. Richter, *Gewährung einstweiligen Rechtsschutzes durch den Europäischen Gerichtshof. Mittel zur Gewährleistung eines umfassenden und effektiven Rechtsschutzes*. Dissertation, Wiedeń 2010.
- B. Sasinowska, *Środki tymczasowe w postępowaniach z art. 226 i 230 TWE*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2008, nr 2.
- M. Taborowski, *Mechanizmy ochrony praworządności państw członkowskich w prawie Unii Europejskiej. Studium przebudzenia systemu ponadnarodowego*, Warszawa 2019.
- B. Wägenbaur, *Court of Justice of the European Union. Commentary on Statute and Rules of Procedure*, Monachium 2013.

Cena detal. – 30 zł (z 5%VAT) nr indeksu 388602

